

HISTÒRIA DE LA DEMOCRÀCIA

ALFREDO J. GONÇALVES

Brasil-Paraguai

D'acord amb Norberto Bobbio¹, tres tradicions conflueixen cap a la teoria contemporània de la democràcia: la tradició de la teoria clàssica, la tradició romano-medieval i la tradició republicana moderna. En el curt espai d'aquesta reflexió, mirarem de resumir algunes de les idees principals de cadascuna, seguint de prop la història de la filosofia política².

Tradició de la teoria clàssica

La *tradició de la teoria clàssica* es fonamenta en el pensament polític d'Aristòtil, amb la seva distinció dels tres tipus de govern: monarquia, democràcia i aristocràcia. En la base de la filosofia política clàssica trobem la ciutat-Estat, on l'equivalent de la "ciutat" es correspon amb el modern "país", amb el seu Estat. En la tradició de Sòcrates, Plató i Aristòtil, "la forma més perfecta de societat és la polis", de la qual deriva la paraula "política". Aquesta, en termes generals, designa la manera més concreta d'organitzar la polis, atenent el bé comú. Amb tot, les decisions sobre el govern de la polis, en l'antiga Grècia, es limitaven als ciutadans lliures i, entre aquests, als savis i filòsofs. En quedaven exclosos els esclaus i les dones. Potser per això Aristòtil no dubta a triar l'aristocràcia com el millor dels governs.

Tradició romano-medieval

La *tradició romano-medieval* de la sobirania popular es desenvolupa de dues maneres: descendent, quan el sobirà distribueix i delega poders als seus súbdits; i ascendent, quan aquests conquereixen un espai creixent en les decisions polítiques. Ciceró, Sant Agustí, Sant Tomàs d'Aquino i Marsili de Pàdua són els exponents d'aquesta tradició. La llei i el dret natural donen consistència al pensament romà i medieval. La justícia i el bé comú són els horitzons a què s'ha d'arribar.

En la república romana, mentre Ciceró insisteix en el cultiu de la virtut entre els ciutadans, Sant Agustí subratlla que "la justícia és la pedra fonamental de la societat civil", i oposa la ciutat de Déu a la ciutat terrestre, és a dir, el bé diví al mal humà. La tasca de Sant Tomàs, al seu torn, serà fondre la tradició filosòfica clàssica (especialment el pensament d'Aristòtil) amb el pensament judaicocristià, o sigui, la Bíblia amb la filosofia grega. Segons ell, "en cas de conflicte entre el bé comú i el bé privat, el primer preval naturalment sobre el darrer". L'obra de Marsili de Pàdua tracta particularment de la "malaltia de la seva època", i conclou que "qualsevol règim és millor que l'anarquia". A retalló de Sant Tomàs, també procura conciliar el principi d'Aristòtil amb l'ensenyament cristià. En la tradició romano-medieval, la sobirania popular resta subordinada als savis, als doctors i, de manera particular, als sacerdots —la qual cosa significa una altra mena d'aristocràcia o, per ser més precisos, una teocràcia.

Tradició republicana moderna

La *tradició republicana moderna* és germana bessona de l'Estat Modern. La distinció entre monarquia i república, com a dues formes oposades i inconciliables de govern, es va tornant cada cop més nítida. Maquiavel, Hobbes, Descartes i Spinoza confereixen

consistència teòrica a aquesta tradició, que predominarà durant els segles XVI, XVII i XVIII, fins a la Independència dels Estats Units i la Revolució Francesa. Aquest llarg període representa l'emergència del subjecte emancipat, de l'individu lliure de la tutela religiosa, del ciutadà modern lliure i independent. La ciència experimental predomina sobre els misteris del món medieval, el món es "desencanta", per fer servir l'expressió de Weber. Nous invents permeten noves tecnologies, i acceleren el progrés tècnic. En termes ben amples, es passa del teocentrisme a l'antropocentrisme, en què la raó humana és la referència última del saber i del poder. Aquest, que abans emanava de Déu, ara ha de ser constituït i legitimat pels propis éssers humans. La subjectivitat i la individualitat guanyen força a partir del renaixement italià i de l'il·luminisme, tot desenvolupant l'anomenada cultura humanista. Ja no és la sang, el llinatge o el bressol els factors que determinen el lloc de la persona en la jerarquia social, sinó els diners. Uns diners que, en teoria, fan que tothom sigui igual³.

Paral·lela a l'evolució del comerç, al descobriment de noves terres, al progrés de la indústria i de la economia com un tot, es constata una veritable revolució del pensament científic i filosòfic⁴. L'obra política de Maquiavel tracta de "provocar un ressorgiment de l'antiga república; lluny de ser un innovador radical, ell és un restaurador d'allò antic i oblidat". A pesar de l'adjectiu a què va donar origen, Maquiavel prefereix les repúbliques a les monarquies, ja siguin tiràniques o no. Seguint el realisme de Maquiavel, Hobbes denuncia l'estat de guerra de tots contra tots, sota el qual ningú es troba segur. D'aquí la seva defensa de la fidelitat escrita als contractes com a base de la justícia. Per ell, la pròpia república és la nova persona legal, el sobirà absolut. Defineix l'assemblea com una persona. El temor i la seguretat de cadascú porten a obeir les lleis, l'estatut civil d'aquesta persona legal. Per Descartes, en canvi, el fundador de la filosofia moderna, la generositat és la clau de totes les virtuts. Estableix la política de la raó il·lustrada, en què la ciència ha d'estar al servei de la justícia i del bé comú universal.

Spinoza és el primer filòsof que escriu una defensa sistemàtica de la democràcia. Segons ell, els interessos de la filosofia i la democràcia coincideixen. Diu que la relació entre la religió i la política no és tan sols un mer accident de la història, sinó que brota de la pròpia naturalesa de l'home. A les seves obres cabdals —el *Tractat teològicopolític* i l'*Ètica*— insisteix que el règim racional democràtic ha d'equilibrar els poders de la força i la intel·ligència per tal de conservar-les totes dues. Accentua la importància de les institucions democràtiques, tot afirmant que l'Estat ha de subordinar la individualitat al bé comú. Fa pensar en la noció de "funció social de la propietat", tan cara a la doctrina social de l'Església. En síntesi, Spinoza rebutja categòricament la monarquia en favor de la democràcia. Malgrat tot, la democràcia camina a passos lents, i durant el període prevalen els Estats absolutistes monàrquics. Aquests, d'una manera gradual i progressiva, es van constituïnt i sobreposant al poder descentralitzat de l'univers feudal. Nació i nacionalisme són

conceptes que van adquirint consistència històrica.

Democràcia, liberalisme i socialisme

Amb la Declaració de la Independència dels Estats Units (1776) i la Revolució Francesa (1789), d'una banda, i amb la Revolució Industrial i l'adveniment del socialisme, de l'altra, la democràcia entra en una nova fase. A les dues bandes de l'oceà Atlàntic, amb el creixement accelerat de la producció i la productivitat sota el treball assalariat, creix igualment la consciència de la ciutadania i la participació popular. Ça i lla, els ideals d'«égalité, fraternité et liberté», i els principis federalistes, guanyen terreny a passos agegantats.

En el pensament de Tocqueville, “la democràcia consisteix en la igualtat de les condicions”. “Democràtica és la societat en què no subsisteixen distincions d'ordres ni classes; en què tots els individus que componen la col·lectivitat són socialment iguals”. El concepte d'igualtat social significa, per ell, “la inexistència de diferències hereditàries de condicions”. Aquí trobem la definició de Montesquieu i d'altres autors clàssics, segons la qual “el conjunt del cos social és sobirà, ja que la participació de tothom en la tria dels governants i en l'exercici de l'autoritat és l'expressió lògica d'una societat democràtica, és a dir, d'una societat igualitària”⁵.

Contraposant-se a l'idealisme de Hegel, el seu mestre, Marx desemascara el poder de l'Estat modern com “l'organisme inventat pels pocs opressors per tal de mantenir l'ordre sobre els molts oprimits”. Per ell, “l'Estat corona el poder inhumà que regna sobre tota la vida social; ell el consolida i el consagra”⁶. En el seu pensament, especialment en la crítica a l'economia capitalista, proposa el socialisme com a nova base per la democràcia efectiva. Segons ell, com més es realitza el capitalisme i s'acosta a l'apogeu, més es destrueix a si mateix i accelera la seva caiguda. A partir del *Manifest comunista*, escrit conjuntament per Marx i Engels el 1848, creix l'organització dels treballadors, sobretot el proletariat com a classe, ja sigui en el combat contra les condicions d'opressió, o bé posant els fonaments per un nou ordre social. La fórmula de Marx —“de cadascú segons la seva capacitat, a cadascú segons les seves necessitats”— és una espècie de lema per la transformació de la vida humana sota els principis del socialisme⁷.

Al llarg dels segles XIX i XX, però, la democràcia es debatrà entre dos universos oposats, com si estigués premsada entre el *laissez faire* del model liberal i el socialisme de l'economia planejada. A més, les aspiracions democràtiques hauran de conviure amb els imperis colonialistes, amb els totalitarismes de dreta i esquerra, amb l'holocaust i diverses formes de genocidis, amb dues grans guerres mundials i amb centenars de conflictes escampats per gairebé tota la faç de la terra⁸. En la línia inaugurada per la teoria marxista, continua amb vehemència la crítica a l'Estat: “La prosperitat d'un Estat no radica en l'augment de la seva força física. El desig de tenir més i més és tan desastrós en la vida de l'Estat com en la vida de l'individu. Si l'Estat cedeix a aquest desig, aleshores comença la seva fi. Els augments territorials, la superioritat sobre els pobles veïns, el millorament de poder militar i econòmic, tot plegat no pot evitar-ne la ruïna, sinó tot el contrari: l'apressa. La salvació de l'Estat no es pot garantir per mitjà de la prosperitat material ni pel manteniment de certes lleis institucionals. Constitucions i lleis no tenen, realment, força coercitiva si no són l'expressió de lleis prèviament moldejades

per l'esperit dels ciutadans. Sense aquest suport moral, la pròpia força d'un Estat es converteix en el seu perill imminent”⁹.

Desafiaments actuals

Què podem dir avui de les democràcies occidentals quan els Estats s'autoproclamen l'herald número u de les llibertats democràtiques? És possible conciliar neoliberalisme i democràcia? Com reprendre el tema de la democràcia davant del nou imperi i del neocolonialisme?¹⁰ Qüestions com aquestes posen de manifest seriosos desafiaments. Encara que sigui per sobre, val la pena apuntar-ne alguns.

Primerament, s'estableix la necessitat de crear i/o enfortir nous canals, instruments i mecanismes de participació popular i de control i fiscalització del poder públic. L'Assemblea Popular *Mutirão por um Novo Brasil* [Mobilització per un Nou Brasil], que va tenir lloc a Brasília el mes d'octubre de 2005 amb més de 8 mil participants, treia a col·lació la urgència d'avançar de la democràcia representativa cap a la democràcia directa i participativa.

Tot seguit s'estableix el desafiament de passar d'una democràcia jurídic-formal, amb eleccions, partits, poders públics, etc., cap a una democràcia extensiva als camps de l'economia, la cultura, les relacions de gènere, raça i ètnia, de medi ambient, i així per endavant. La carcassa jurídic-formal de les democràcies vigents no és res més que el suport institucional del model econòmic de tall neoliberal, amb l'hegemonia del mercat financer.

En tercer lloc, en el cas del Tercer Món, persisteix el desafiament de combatre els vicis estructurals d'un tipus de democràcia hereva del colonialisme, històricament dependent, i avui ostatge dels centres del capital especulatiu. Corrupció endèmica, patrimonialisme patriarcal, populisme, apropiació privada de la *res publica* són alguns d'aquests vicis profundament arrelats en la trajectòria política brasilera i d'altres països llatinoamericans.

Notes:

⁵ BOBBIO, Norberto. In: *Dicionário de Política*, 2 volues. Editorials UnB i Imprensa Oficial-SP, Brasília-DF, 1983. Aquest article segueix l'esquema proposat per Bobbio.

⁶ STRAUSS, Leo & CROPSEY, Joseph. *Historia de la filosofía política*. Fondo de Cultura Económica, México, 1993. L'argumentació de l'article es basa sobretot en aquesta obra; els fragments entre cometes sense indicació són extrets d'aquí.

⁷ BLOCH, Marc. *A Sociedade Feudal*. Edições 70, Lisboa - Portugal, pàgs. 438-454

⁸ HOBBSBAWN, Eric. *A Era das Revoluções 1789-1848*. Editorial Paz e Terra, São Paulo, 1981

⁹ ARON, Raymond. *As etapas do pensamento sociológico*. Livraria Martins Fontes Editora, São Paulo, 2002, pàgs. 319-327.

¹⁰ Citat per LEFEBVRE, Henri. *Critique de la vie quotidienne*, volum 1, L'Arche Editeur, París, 1958, pàg. 73 (traducció lliure).

⁷ STRAUSS, L & CROPSEY, J. *ibidem*.

⁸ HOBBSBAWN, Eric. *A Era dos Impérios 1875-1914*. Editora Paz e Terra, São Paulo, 1988.

⁹ CASSIER, Ernest. *O Mito do Estado*, Edições Códex, São Paulo, 2003, pàg. 101

¹⁰ NEGRI, Antonio & HARTD, Michael. *Império*, Editorial Record, Rio de Janeiro i São Paulo, 2001.